RADIO FREE EUROPE
EAST EUROPE RESEARCH & ANALYSIS

CZECHOSLOVAK UNIT

PŘEHLED TISKU

Číslo: 113(XV)

Datum: 31.5.1972.

OBSAH

Amedeo MOLNÁR (Kostnické jiskry)	Za profesorem F.M.Bartošem	str. 2
Ludoslava ZÁBRAHOVÁ (Nová mysl)	K analýze sociální struktury společnosti	" 3
Jaromír POSPÍŠIL (Nová mysl)	Problémy základního výzkumu přírodních a technických věd	str. 13

Za profesorem F. M. Bartošem

Když jsme nedávno dávali do tisku pro 17. číslo KJ objevný článek o Březanových Modlitbách bratrských z předmarového roku 1618, netušili jsme, že uveřejňujeme poslední příspěvek z neúnavného pera F. M. Bartoše. Profesor Bartoš zemřel ve svém pracovním křesle zrána v pátek 12. května.

Připravoval se na ten okamžik dlouho. Právě před deseti lety mi napsal: „Zdává se mi, že se kvapem blíží můj konec. Snad se ostatně krize ještě rozsejde nebo aspoň oddálí, neboť ruka Páně není ukrácena." A v roce 1967: „Jsem již na odchodu odtud, a tu se mi vracejí slova mého velikého učitele Jakoubka: Pachtit se po světském pokoji a smířlivectví a zanedbat proto pravý mír křesťanský, to není vlastnost věřících křesťanů, ale pohanů." V prosinci 1968 přiznával: „Cítím příliš dobře úbytek sil, abych se nehleděl uskromnit a přestat na záchraně několika nápadů."

Pracovních nápadů a podnětů měl profesor Bartoš do poslední chvíle hojnost a rozdával z nich štědře blízkým i dalekým badatelům, které bez ohledu na tolikeré rozdíly názorové a metodické přimkla věc husitské reformace natrvalo k výsledkům jeho životního díla. Když se v roce 1970 sjeli do Tábora z celého světa k pracovní konferenci, dostalo se mi výsady tlumočit jim Bartošův pozdrav: „Je to pro mne, třeba jsem mezi vámi přítomen pouze duchem, zvlášť radostný den mého dlouhého života, neboť v tom rozmachu studia největší revoluce našich dějin vidím nejen velký úspěch vědy, ale i stále živé úcty k vznešeným ideálům pravdy a spravedlnosti, za něž podnikla zápas.

Je neposlední chloubou mého života, že mi bylo dopřáno prožít v tomto studiu a s jeho pracovníky domácími i zahraničními přes šedesát let přátelské spolupráce. A když hledím nazpět na ta léta a vzpomínám na tu přátelskou spolupráci s tolika vynikajícími badateli zemřelými i žijícími, jejichž dílem je ten podivuhodný rozkvět studia husitského, dere se mi do pera výkřik jednoho z prvních obdivovatelů husitské revoluce na samém úsvitě reformace světové, Ulriche Huttena: O saeculum, o litterae, iuvat vivere (Sladko je žít v takové době za rozkvětu věd)!"

Svá mladá léta věnoval Bartoš rozsáhlému a zevrubnému výzkumu archívnímu a knihovnímu. Neobyčejně jím rozšířil pramennou základnu husitského studia a razil tak nové cesty lepšímu poznání. Výsledky uložil jednak do svého soupisu knihovny Národního muzea a husitik několika knihoven zahraničních, za nimiž se vypravil v letech 1922, 1931 a 1933, jednak do základních monografií o literární činnosti ideových vůdců husitské reformace Husa, Jeronýma Pražského, Přibrama, Rokycany, Paynea, Mikuláše Drážďanského, Mikuláše z Pelhřimova, Martina Lupáče, Václava z Dráchova a dalších, do studií o husitských manifestacích, postilách a bibliích a do knihy o vztazích husitských Čech k cizině.

Jeho syntetizující práce, ve stáří korunované velkou trilogií Čechy v době Husově, Boha Žižkova a Vláda bratrstev a její pád jsou monumentální, jakkoli slovně úspornou prověrkou únosnosti základního Palackého pojetí husitství a sjolu vědomou přihláškou k Palackého přesvědčení, že revoluce provedla v široké míře zdemokratizování dosavadního českého státu hlavně tím, že dobyla politická práva pro města a venkov jejich zastoupením na sněmech. Husitství v Bartošově pohlédnutí kotví nejen svými příčinami společenskými, ale i svými kořeny myšlenkovými a citovými v Čechách doby Karlovy a Václavovy, kdy Praha dostihla obecný evropský kulturní vývoj a náboženskými podněty jej dokonce předstihla.

V milíčovském lidovém hnutí spatřoval vlastní dějinnou půdu husitské mentality, která se vytvořila a dotvořila dříve ještě, než jí Hus zprostředkoval učenou myšlenkovou výzbroj Viklefovy scholastiky. Husova poprava vrhla národ na cestu revoluce, ale tím i do vnitřních rozbrojů, když se ukázalo, že vysoká šlechta kolísá, zatímco Husovu odkazu zachovaly věrnost vrstvy politicky bezprávné, drobná šlechta, města a venkov. V této perspektivě pak věnoval Bartoš často objevnou pozornost i teologické práci husitských kazatelů a myslitelů a s detektivní přímo houževnatostí křísil k historickému životu bezpočet postav bojovníků a mučedníků, jimiž zalidnil a zlidštil bojové srážky protichůdných principů, zájmů a sil.

Jestliže Palacký zcela otevřeně přiznával svou nechuť k teologickému písemnictví dobovému a nezmal snad nic z pera Viklefova, Bartoš nám mistrnou rukou začlenil husitskou kulturu do souvislostí evropských myšlenkových zápasů, kam patří právě tak Viklef jako už Mersilio z Padovy, Gerson jako Mikuláš Kusánský, kacíři z Pikardie jako mrskači duryňští.

K českobratrské církvi se F.M. Bartoš hlásil otevřeně a vždy soureičtě, hájo v ní ovšem právo svobodného protestanta na sebeurčení. Její jinou orientaci bohosloveckou sledoval napodiv pozorně a respektoval, ale neschvaloval. „Jak jsem Vám říkal, napadla mi ta myšlenka, když jsem poslouchal zpěv sester před shromážděním a musil myslet na to, zač se modlí, a na křesťanství, jež je u nás vydáváno v posměch, že je bezbranné nedostatečností zbraní, které má na obranu a jež patří spíše do muzea než do boje" (6. 2. 61).

„Před lety jsem se představil jednomu studentskému farářovi z Německa jako der letzte Liberale der Fakultät, poslední liberál na fakultě. A on mi na to vypravoval příhodu, jak Barth jednou vykázal ze semináře mládence, jenž se mu chtěl zachovat posměškem o Harnackovi" (23. 1 70). „Naše církve jsou, bojím se, irreformabiles (nereformovatelné), a já se s tím smiřuji. Snad mi Bůh dopřeje ještě něco práce..." (2. 5. 70).

Ve F. M. Bartošovi odešel velký český historik, snad poslední z generace, poznamenané ještě vlivem a vzorem dějezpytného umění Jaroslava Golla. Komenského evangelická fakulta v něm ztrácí profesora, jenž kodotami svého mnohostranného díla podepřel její věrohodnost jako málokdo jiný, muže nepodplatné pravdivosti a ryzosti, věrné oddanosti poznané pravdě, přítele spolehlivého a vynalézavého i v sebezapření.

F. M. Bartoš se narodil 5. dubna 1889 v Rychnově nad Kněžnou. Gymnasium vychodil v Mladé Boleslavi a v Praze, kde maturoval 1908. Po studiu na filosofických fakultách v Praze a v Freiburce v Breisgau dosáhl 1912 doktorátu. V letech 1914 až 1917 byl asistentem knihovny Národního muzea, od r. 1915 do 1931 učil na středních školách. Ačkoli se již 1922 habilitoval na Husově evangelické fakultě bohoslovecké pro české dějiny se zvláštním zřetelem na husitství, byl zde teprve 1931 jmenován mimořádným a r. 1937 řádným profesorem. Od r. 1950 byl profesorem dějin křesťanství na Komenského evangelické fakultě. Do výslužby odešel 1. 10. 1959.

Od r. 1930 byl F. M. Bartoš mimořádným členem Královské české společnosti nauk, od r. 1938 mimořádným, od r. 1946 řádným členem I. třídy České akademie věd a umění, od r. 1945 členem Národní rady badatelské. V únoru 1956 byl mu udělen státní komisí pro vědecké hodnosti doktorát historických věd. R. 1966 byl zvolen členem britské Královské společnosti historické.

Amedeo Molnár

NOVÁ MYSL, č. 4/72, duben 1972, str. 530. - 539. 3(113)XV

LUDOSLAVA ZÁBRAHOVÁ

K analýze sociální struktury společnosti

V uplynulé vývoji v ČSSR, zejména v průběhu šedesátých let, dochází ve zkoumání problematiky třídně sociální struktury k postupnému opouštění marxisticko-leninských teoretických a metodologických východisek, k pronikání buržoazní ideologie a k vyvrcholení vlivu revizionismu na konci šedesátých let. Vliv buržoazní ideologie a revizionismu v přístupech k třídně sociální struktuře v ČSSR se promítá v různých formách v různých oblastech společenských věd.

Zkušenost z československého vývoje znovu potvrzuje, že v třídně rozděleném světě mají společenské vědy bezprostředně ideologickou funkci, že jsou nástrojem třídního boje; potvrzuje také, že přístup teorie i praxe strany k třídně sociální struktuře, naplňování poslání a vedoucí úlohy dělnické třídy vůči ostatním sociálním skupinám tvoří v třídně rozděleném světě osu společenského zápasu. Pocházeje základního rozporu soudobého světa, antagonismus mezi dělnickou třídou a buržoazií, projevující se ve společenském životě v různých formách, nedovoluje ani za socialismu oslabení pozornosti k této problematice jak v teorii, tak v praxi strany. Analýza třídně sociální struktury, zejména postavení a poslání dělnické třídy v ní, vztah dělnické třídy k dalším třídám a vrstvám tvoří proto jeden z nejzávažnějších problémů a úkolů rozvoje marxismu-leninismu v měnících se podmínkách sociální skutečnosti.

Nutnou pozornost marxisticko-leninské teorie zesiluje i ta skutečnost, že problematika tříd, třídního boje, sociální struktury je jednou z hlavních oblastí náporu antikomunismu. Také v buržoazních společenských vědách zaujímá jedno z předních míst. Vedoucí místo v buržoazním výkladu této problematiky zaujala po 2. světové válce sociologie USA.

V základu různorodých buržoazních přístupů k problematice tříd a třídního boje je zjevná jednotná tendence zamlčet objektivně existující třídní protiklady kapitalistické společnosti. Tomuto cíli slouží jako základní kategorie sociální struktury kategorie »sociální stratifikace«. Stratifikace je vyčleněna dokonce jako zvláštní obor soudobé západní sociologie. »Uspořádání« sociální struktury podle hledisek stratifikace

je do značné míry libovolné. Jeho hlavním smyslem je zamlčet podstatné objektivní příčiny sociální nerovnosti lidí v kapitalistické společnosti a objektivní zákonitosti kapitalistického výrobního způsobu, který tyto sociální nerovnosti plodí, vtisknout pojmu třídy pro buržoazii výhodný obsah a tím otupovat třídní vědomí dělnické třídy a ostatních pracujících. Američtí buržoazní sociologové zároveň vyzývají k rozpracování systému stratifikace pro všechny oblasti světa. Teoriemi stratifikace se buržoazní sociální vědy snaží nejen vytvořit a postavit proti marxismu vlastní teorii tříd a třídních vztahů, ale také dokazovat, jak neopodstatněné je marxistické pojetí, vycházející z toho, že existence tříd je spjata pouze s určitými historickými fázemi rozvoje výroby, že třídní boj nutně vede k diktatuře proletariátu, která představuje přechod ke zrušení tříd, odstranění třídních protikladů a předpoklad k vytvoření beztřídní společnosti. Proto tyto teorie sociální struktury jsou nejen opozičními teoriemi vůči marxismu-leninismu, ale v jejich podstatě je obsažen i programový politický cíl vytyčený proti komunistickému cíli — antikomunismus.

Teorie sociální stratifikace proti vědecky přesnému určení existence tříd marxismem-leninismem věnují zvláštní pozornost takzvaným sociálně kulturním formám diferenciace, které v jejich pojetí jsou vlastní všem druhům »stratifikace«. Například americký sociolog Hertzler vyjadřuje přímo: »Stratifikace je charakteristika všech společností«, je »stálým a univerzálním rysem všech známých společností«. Takovouto »argumentací« se buržoazní teorie snaží nejen ospravedlnit vykořisťovatelský charakter kapitalismu, dokazovat nemožnost jeho změny, ale také dokazovat, že v socialistických zemích, kde nejsou antagonistické třídy, nelze také likvidovat sociální nerovnost. Tím se současně snaží dokazovat nezničitelnost třídně sociální nerovnosti, věčnost kapitalismu, nesmyslnost třídního boje a socialistické revoluce, výstavby socialismu a komunismu.

Proto i pojem třída, pokud ho buržoazní sociální věda používá, slouží libovolně k označení různých sociálních vrstev. Hlavní oblastí, které se vyhýbá a která také dokazuje nevědeckost buržoazních teorií sociální stratifikace, je »historicky určitý systém společenské výroby«, sociálně ekonomická formace a vliv sociálně ekonomických vztahů na postavení lidí ve společnosti, na třídní strukturu.

Na rozdíl od buržoazních pojetí sociální vědy, zejména buržoazní sociologie, je to právě historicky určitý způsob výroby a v něm vztah k výrobním prostředkům jako určující činitel vzniku, existence, zániku a charakteru tříd. Rozdíly ve vztazích k výrobním prostředkům určují podstatu rozdělení společnosti na třídy i takových třídních rozdílů ve společnosti, jako je rozdíl mezi městem a vesnicí a mezi fyzicky a duševně pracujícími.

Buržoazní sociologie by zrušila sama sebe, kdyby přistoupila na toto základní, podstatné hledisko dělení společnosti na třídy. Po neúspěšném odmítání marxismu-leninismu se snaží zejména po druhé světové válce přejít v otázkách třídně sociální struktury do ofenzívy jak v teorii, tak v oblasti empirického výzkumu. V teorii hledá východisko v ta-

kovém určení společenského systému, které by jí umožňovalo »obejít« základy třídního dělení společnosti. Tomu odpovídá například buržoazní určení společenského systému jakožto industriální společnost, postindustriální společnost, studia růstu apod., a odpovídající vyjádření vývojové tendence v »konvergenci společenských systémů«. V něm »abstrahuje« od odlišností sociálně ekonomických formací jako určujících třídní charakter společnosti. Tím se snaží v podmínkách třídně antagonistických formací a třídně rozděleného světa popřít základní zákon společenského vývoje — boj tříd.

V oblasti empirického výzkumu pak z obdobných pozic konstruuje charakteristiky statusu (sociálního postavení lidí), jejichž prostřednictvím se snaží vtisknout třídám protimarxistický, nevědecký obsah a do společenského vědomí vštěpovat klasifikaci sociální struktury výhodnou pro buržoazii.

Obdobné přístupy, jaké buržoazní sociologie používá k určení statusu individua, sociálních skupin, tříd, promítají se i v »logice« přístupů k třídně sociálním vztahům. Jestliže třídy nejsou v tomto pojetí objektivní kategorií vyjadřující odlišné, objektivně podmíněné postavení lidí v systému společenské výroby, pak ani třídní zájmy, třídní vztahy, třídní boj nejsou výrazem objektivních procesů, vnitřních vztahů třídní struktury, ale vystupují jako subjektivní jevy případných dočasných příčin v odvozených oblastech společenského života. »Zájmy se mohou stát náboženské, politické, kulturní nebo ekonomické výsady; vždy mají vztah k boji za status — k boji za dosažení a realizaci práv, privilegií, prestiže a moci, které jsou vlastní dané třídní struktuře.«[1] Pokud se (v tomto pojetí) lidé řídí různými zájmy, potud mohou vznikat »třídní protiklady«, »třídní konflikty«. V důsledku takovéto logiky »konfliktní procesy vyplývají především ze zesílení konkurence a rušení vystupujícího ve formě opozice. Vznik konfliktů současně s jinými motivy je způsobován nedostatkem ventilu pro opoziční impulsy a zvláště narušením společenské regulace a obsluhy jako zrovnoměrňujících faktorů«.[2] V souladu s tím vznik třídních rozporů a třídní boj jsou považovány za »jeden z rysů narušení struktury a fungování společenské diferenciace a stratifikace a za jeden z vedlejších produktů«.[3] Naopak jsou vysoce vyzvedány teorie sociální mobility, zejména »vertikální sociální mobilita«, které v »logickém systému« buržoazní sociologie mají sloužit jako ventilátor třídních konfliktů, vést ke zmírňování a k zániku třídních protikladů a třídního boje. S buržoazním pojetím teorií sociální struktury a jejího pohybu tvoří jednotu základní výchozí přístup — individuum, rodina, mikrostruktura, umožňující eliminaci objektivní historicky určité sociálně ekonomické báze tříd z pozic empirické sociologie.

Již stručný a neúplný náznak »logiky« ideologické soustavy buržoazních teorií sociální struktury na několika základních kategoriích svědčí

[1] Hertzler, Society in Action, str. 275.
[2] Tamtéž, str. 271.
[3] Tamtéž, str. 274.

o obsahové i praktické šíři pozornosti věnované třídně sociální struktuře z pozic buržoazní ideologie. Buržoazní sociální vědy, zejména buržoazní sociologie, plní tak v otázkách tříd a třídního boje jako prvořadou svoji ideologickou funkci ve prospěch buržoazie, proti dělnické třídě a socialismu, proti marxismu-leninismu a ve svých důsledcích i ve službách antikomunismu.

Od překonání omezenosti klasické buržoazní společenské vědy zformováním marxismu jako integrovaného společenskovědního systému je boj proti marxismu z pozic těchto teorií veden nejen přímo, ale i nepřímo, formou jeho nevědecké interpretace.

Funkci nevědecké interpretace marxismu-leninismu plní především revizionismus. Proklamativní uznávání teoretických principů marxismu-leninismu spojuje s používáním metodologie vlastní předmarxistickým a protimarxistickým společenským teoriím. Ve filosofických přístupech ke zkoumání sociální struktury se revizionismus projevuje především v záměnách materialistické dialektiky empirismem a metafyzikou a v záměnách obsahu a funkcí párových kategorií dialektiky. V sociologických přístupech se projevuje především jako netřídní interpretace marxismu, s níž přímo souvisí pokusy oddělit a postavit do protikladu marxismus a leninismus z pozice »autentického marxismu«.

Tendence k nevědecké, netřídní interpretaci marxismu-leninismu vystupuje do popředí v nové podobě zejména v posledních desetiletích. Skutečnost, že se po druhé světové válce rozšířil a upevnil socialismus a základní ideje marxismu-leninismu se staly součástí vědomí pracujících, nutí buržoazii vystupovat proti nim nepřímo. Buržoazie mění orientaci směrem na erozi marxismu-leninismu a socialismu. Proto »vyspělejší«, zejména různé marxologické buržoazní teorie a směry přejímají »osvědčenou« metodologii revizionismu jako antikomunistický přístup v oblasti společenských věd k rozkládání marxismu-leninismu zevnitř.

V podmínkách široké diferenciace společenských věd a specializace výzkumné práce vytváří se »jednotný« dezintegrující proud proti marxismu-leninismu jako integrovanému vědeckému poznávání společnosti. Relativní, samostatně vznikající revizionismus v dělnickém hnutí pak zpětně podporuje buržoazní a antikomunistické vlivy zvenčí. Tuto úlohu plnil revizionismus zvláště výrazně v ČSSR.

Marxisticko leninská orientace vědecké práce v ČSSR proto předpokládá kritickou analýzu procesu zformování revizionistického proudu v této základní oblasti, kterou ve společenských vědách třídně sociální struktura je.

Třídně sociální přeměny spjaté s vybudováním základů socialismu v ČSSR byly praktickou verifikací marxisticko-leninské teorie i pro třídně sociální struktury v podmínkách průmyslově vyvinuté země. Tvořivé využití teoretickometodologického odkazu klasiků marxismu-leninismu a zkušeností SSSR v politice KSČ při přeměnách třídně sociální struktury, zejména v ekonomickopolitické oblasti, umožnilo uskutečnit kvalitativní změny základu této struktury na základy socialistického typu téměř v jednom desetiletí. Zároveň však narůstající neschopnost v pra-

xi řešit kupící se problémy, zejména v průběhu 60. let, objektivně podporovala některé negativní tendence v reálné sociální struktuře i v oblasti společenských věd při přístupu ke zkoumání sociální struktury.

Na teoretické frontě se zvláštní situace v této otázce vyvíjí však již v průběhu padesátých let. Z prací, které byly v té době publikovány, většina z nich se zabývá problematikou především z hlediska politické ekonomie, historie nebo z hlediska určitých úseků přeměn třídně sociální struktury. Z těchto posledních publikací současně mnohé jsou propagandistického charakteru, orientují se více na poznatky klasiků a na popis dosažených úspěchů než na hlubší analýzu stavu, tendencí vývoje sociální struktury a jejích specifických vlastností v ČSSR. Prohlubující se diferenciace společenských věd a konstituování nových vědních oborů s sebou rovněž přináší i to, že problematika sociální struktury, pokud je v nich obsažená, je nazírána z určitých, často i jednotlivých aspektů, a převzaté obecnější teoretické poznatky mají mnohdy deklarativní charakter.

Třídně sociální přeměny po druhé světové válce a z nich vyplývající změna poměru sil ve světě vyjadřují potřebu překonat rysy dogmatismu i v přístupu k sociální struktuře. V Československu je však tento proces zároveň od počátku poznamenán jeho revizionistickou interpretací, patrnou v řadě otázek třídně sociální struktury. Z nejvýznamnějších tendencí je to například skutečnost, že v určité části teoretické fronty přestává být možnost mírové koexistence mezi kapitalismem a socialismem pojímána jako forma třídního boje a v této obsahové podobě je navíc přenesena jako metodologické východisko nejobecnější interpretace společenských rozporů. Tato revizionistická tendence se v polovině padesátých let nejvýrazněji promítla v československé filosofii a své přímé otevřené vyjádření nachází v odmítnutí antagonistické podstaty vztahů mezi kapitalismem a socialismem, mezi dělnickou třídou a buržoazií. Bez hlubší analýzy se v některých statích objevuje přechod z jednoho extrémního stanoviska k druhému ; v nich často ideově politická stanoviska jsou vydávána za poslední objev vědy.

Prudký vývoj přeměn třídně sociální struktury ČSSR a vývoj potřeb dalšího socialistického rozvoje se projevuje na přelomu padesátých a šedesátých let ve větším oživení zájmu o problematiku třídně sociální struktury. Oživení zájmu je spjato s narůstáním nových jevů a tendencí v kapitalistickém světě i rozvojových zemích, s tendencí komunistických přeměn v SSSR a nástupem vědeckotechnické revoluce.

Komplexnější přístupy k třídně sociální struktuře se v této době začínají objevovat v rámci československé filosofie a vědeckého komunismu. Projevují se především pokusy komplexně teoreticky řešit společenskou problematiku z hlediska nastupujících etap vývoje. Rozsáhlým teoretickým úvahám chybí však povětšině východisko z reálné analýzy stavu třídně sociální struktury a jejích vývojových tendencí. Sociální struktura je nazírána více z hlediska abstraktně filosofujících »velkých koncepcí«, než aby její analýza byla reálným východiskem

potřebných syntéz jako předpoklad vědeckých doporučení praxi a východiskem objevování dalších tendencí socialistického vývoje. Místo toho mnohé »objevy« jsou poplatny subjektivismu a voluntarismu.

Řada »abstraktně filosofujících teoretických koncepcí«, nevycházejících z potřebné analýzy stavu a socialistických tendencí vývoje třídně sociální struktury, neodpovídá realitě československé společnosti a stává se buď očividně neplodnými, nebo východiskem k revizionistické interpretaci marxismu. Na objektivní potřebu zkoumání sociální struktury v nových podmínkách reaguje více než vědecky založenými výzkumy značná část společenskovědní fronty »módní vlnou« sociologie, která ve svých teoretických a metodologických východiscích je značně orientována na buržoazní sociologii. Jednotlivé pokusy o marxistické zhodnocení buržoazní sociologie a jejích kategorií nestačí zastavit odklon od výchozích teoreticko-metodologických premis historického materialismu.

Po zkušenostech z vývoje československé teoretické fronty v šedesátých letech a k založení vědecky fundované, marxisticko-leninské orientace československé společenskovědní fronty ve zkoumání třídně sociální struktury se kritická analýza tohoto dědictví jeví nezbytnou. Pro potřeby strany je nezbytnou i proto, že zkoumání třídně sociální struktury se neprovádělo relativně samostatně, nýbrž v celém komplexu analýz a teorií společenského systému mělo určitou typickou, do značné míry eklektickou metodu, a stalo se východiskem selhání velké části této teoretické fronty v průběhu šedesátých let.

Zřetel širšího společenského kontextu v posuzování sociální struktury je dán jak reálným objektivním kontextem problematiky sociální struktury s problematikou celospolečenskou a politickou, tak i specifickým vývojem československé teoretické fronty v této oblasti. (Svérázný eklekticismus v pojetí vědecké, teoretické práce a její relativní samostatnosti v systému společenské práce se koncem šedesátých let objevuje v opačné poloze — suplováním politiky »vědou« v její revizionistické a buržoazní interpretaci — a nachází svůj výraz nejen v elitářských teoriích, ale i v elitářské praxi jejich představitelů.)

Dalším z obdobných problémů potřebné kritické analýzy názorů na třídní a sociální strukturu je otázka, do jaké míry se začíná na přelomu padesátých a šedesátých let tvořit filosoficko-ekonomicko-sociologická koncepce přístupu k základním otázkám společenského vývoje v revizionistické interpretaci další ze základních kategorií sociální struktury — kategorie zájmu. Její vyjádření se nejvýrazněji projevuje v oblasti politické ekonomie, ale promítá se i v ostatních oborech společenských věd. V poměrně ucelené podobě se pak objevuje v Šikově knize Ekonomika — zájmy — politika (str. 304—326) především ve výslovném odmítnutí kategorie objektivního zájmu, eklektické interpretaci obecného zájmu, vztahu živelnosti a uvědomění a v dalších, s kategorií zájmu a sociální strukturou spjatých přístupech. Logickým vyústěním této interpretace kategorie zájmu bylo v oblasti politické ekonomie akcentování tržního mechanismu, samostatnosti podniků a výrobní samosprávy na úkor rozhodující úlohy plánu. Tím byl opouštěn

požadavek vědeckosti v politice socialistického státu a nahrazován mechanismem živelného působení sil. Na stejné teoretické a metodologické bázi byla v oblasti politologie zdůvodňována potřeba volné hry politických sil v pluralitním systému.

V této koncepci sociálně ekonomického a politického systému měla svou významnou úlohu »obrozená« československá sociologie.

Na počátku 60. let se »globální«, v mnoha směrech metafyzické uvažování o rychlém přechodu ke komunismu v ČSSR dostává do rozporu se začínajícími krizovými jevy, které jsou mimo jiné také výrazem teoretické slabosti společenskovědní fronty. Vyvstává reálná potřeba komplexně, interdisciplinárně přistoupit ke zkoumání nových jevů a procesů ve společnosti. Je zahajována týmová práce a s ní výzkum sociální struktury v zásadě dvěma hlavními směry. Prvním je zkoumání společenských souvislostí vědeckotechnické revoluce; prvořadé místo zde zaujímají přeměny v dělbě a charakteru práce s nastupující vědeckotechnickou revolucí a s nimi související tendence přeměn sociální struktury. Druhou oblastí je orientace na výzkum reálné sociální struktury a jejích reálných vývojových tendencí z aspektu historicko-sociologického. Toto základní tématické zaměření výzkumné práce v oblasti sociální struktury mohlo za určitých předpokladů vést k marxisticko-leninskému rozvoji teoretické práce a poskytovat dostačující základní vědecké podklady k plánovitému ovlivňování a plánování vývoje sociální struktury. Ve skutečnosti však v mnoha směrech reálná sociální struktura ČSSR přestala být zkoumána jako třídně sociální struktura. Výchozí revizionistický přístup ke zkoumání reálné sociální struktury je v základních rysech zformován již před zahájením výzkumu »sociální stratifikace a mobility ČSSR«, jehož výsledkem je publikace Československá společnost.

Jakou úlohu v uvedené koncepci sociálně ekonomického a politického systému si klade tento proud, který vstupuje do československé veřejnosti poněkud později než některé jiné obory, je vyjádřeno v úvodu publikace Československá společnost, stejně jako dva roky před tím v Sociologickém časopise. »Filosofové a političtí publicisté výrazně přispěli k poznání československé společnosti četnými postřehy i hlubokými úvahami humanistického charakteru. Avšak teprve soustavný výzkum rozvíjený úsilím řady společenských věd může přinést všestranné a seriózní znalosti, jaké *potřebujeme* (podtrženo Z.). Mnoho tu vykonali českoslovenští ekonomové, závažné hypotézy vypracovali politologové a právníci. Filosofové a ekonomové zabývající se tématem vědeckotechnické revoluce shromáždili mnoho poznatků o současném stavu a tendencích vývoje primární kultury ... Úloha sociologů v dělbě vědecké práce je přesně dána charakterem jejich vědy. Sociologie je nezastupitelná jinou vědou jednak pro komplexnost svého pohledu posuzujícího všechny jevy v kontextu sociálních systémů a jejich změn jako celku, jednak pro nezbytnou vazbu každého kroku teoretického bádání na soustavný empirický výzkum reality.«[4]

[4] Československá společnost, Bratislava 1968, str. 10.

I když tato citace nepotřebuje většího komentáře, alespoň dvě poznámky. V březnu 1969 se tento proud jednak bez výběru hlásí ke všemu, co bylo v teoretické oblasti a politické publicistice v ČSSR za léta nakupeno (on sám je produktem nakupení nevyřešených problémů), jednak udává směr, jakým mají být přinášeny »všestranné a seriózní znalosti«, jaké tento proud potřebuje. Tato »směrnice« je vyjádřena hned v dalším odstavci v pojetí sociologie jako věcy všech věd, která s komplexním pohledem bude posuzovat »všechny jevy v kontextu sociálních systémů a jejich změn *jako celku* (podtrženo Z.) a korigovat každý krok teoretického bádání soustavným empirickým výzkumem«. Autoři úvodu opravdu klasicky (v jedné větě) vyjádřili superelitní teorii i praxi, když se samozvanecky povýšili na vrchního arbitra vědy a čelníka kosmopolitního empirismu »jako celku« současně. Mechanické dogmatické myšlení s metafyzickou »pojmologií« a se zafixovanou byrokratickou vertikálou a bezvýchodným praktícismem v podvědomí jsou zcela zřejmé hned z úvodu.

O tom, že svoji samozvaně normativně určenou roli míní vážně a důsledně, že své přístupy povyšují na metametodologii, svědčí hned první věta následujícího odstavce: »Sociologové — autoři předpokládané práce — si před řadou let *zvolili* (podtrženo Z.) téma svého výzkumu — vertikální sociální diferenciaci a mobilitu obyvatelstva ČSSR — tak, aby postihli stěžejní charakteristickou dimenzi nového sociálního útvaru, jímž socialistické Československo je, tu dimenzi, jejímž konkrétním uspořádáním se patrně typicky liší od řady jiných společností.« S výjimkou distancování se od »dogmatického marxismu« se autoři ani nepokoušejí zdůvodnit, co je vedlo právě k této volbě.

Na počátku šedesátých let je v ČSSR utvořena sociálně ekonomická základna nového, socialistického typu, především v socialistickém vlastnictví výrobních prostředků a s ní spjatých dalších, pro charakter sociální struktury určujících podmínkách. Před sociology objektivně vyvstala potřeba poznat a analyzovat reálnou třídně sociální strukturu ČSSR. K naplnění této objektivní potřeby uvedení sociologové à priori »zvolili« *stratifikaci a mobilitu* (podtrženo Z.) obyvatelstva ČSSR s tím, že postihují »charakteristickou dimenzi nového sociálního útvaru« a stejným způsobem předpokládali, že se »typicky liší od řady jiných společností«.

Celý tento postup zvolili v zájmu »*komplexního postižení globálního systému*« (podtrženo Z.). Aby to takto mohli učinit, museli si »doslova „na pochodu" ve velmi krátkých časových lhůtách osvojit poznatky a postupy jinde dávno zvládnuté ...«.

O tom, že s těmito poznatky a postupy zanesli však do sociologie také ideologické buržoazní haraburdí západní, především americké sociologie, svědčí základní teoretická a metodologická východiska.

Jako moto k teoretickým a metodologickým východiskům tohoto směru je možno uvést Jungmannovo .. »zde je ovšem imanentní marxistická kritika předem vyloučena: marxismus postuluje historicitu sociálního rozvrstvení, zatímco všechny nemarxistické koncepce vy-

cházejí z předpokladu jeho univerzality«.[5] I tento československý sociologický proud vyšel ve formě sociokulturního systému z předpokladu univerzality sociálního rozvrstvení, což vyjadřuje nejen určitým kategoriálním systémem, ale především svými teoretickými a metodologickými východisky a závěry.

Provést adekvátně hlubokou kritickou vědeckou analýzu teoretických a metodologických východisek tohoto sociologického proudu je úkol velice závažný a obsáhlý. Jak ukazují první analýzy, je to dáno tím, že v podstatě nekriticky převzal ze západní sociologie základní východiska koncepce, teoretická východiska i kategoriální systém pro třídní a sociální strukturu. V tomto směru hlavní výsledná práce Československá společnost, sociologická analýza sociální stratifikace, vydaná v roce 1969 v Bratislavě, je unikátem svého druhu v socialistických zemích.

I když se v několika pasážích tato kniha hlásí k »filosofickohistorickým předpokladům marxismu«, faktický v koncepci, ve struktuře a metodě zpracování, v řadě otázek obsahových plní funkci rozpracování systému stratifikace pro Československo. Autoři se neobtěžovali s analýzou ideologického obsahu koncepcí, teorií a kategorií buržoazní sociologie a v mnoha směrech je v plné podobě přejímají. I výslovně se hlásí k tomu, že »stratifikace znamená pro nás tedy tolik, co pro jiné třídní krystalizace«.[6] Ani v použitých hlediscích sociálního postavení lidí (statusu) nejsou v zásadním rozporu s nejběžněji používanými přístupy a hledisky západní sociologie (složitost práce — profese, životní styl, účast na řízení, vzdělání, příjem, životní úroveň), které sice charakterizují určité rozdíly mezi lidmi, avšak nepostihují příčiny a podstatné vztahy sociálních rozdílů a jejich třídní charakter a rozdíly mezi lidmi víceméně pouze popisují.

»Širší konceptuální obecně sociologický rámec« vyjádřený a charakterizovaný kategorií »sociokulturní systém« navazuje na akcentování sociálně kulturní diferenciace používané v buržoazní sociologii a v uvedeném pojetí umožňuje »překlenout« základní výchozí marxisticko-leninskou kategorii společenského systému — kategorii sociálně ekonomické formace a s ní spjaté strukturotvorné činitele určité sociální struktury, její třídní charakter.

Takovéto přístupy plní ve svých důsledcích v socialistických podmínkách obdobnou funkci jako v podmínkách kapitalistických: zamlčují třídní charakter sociálních rozdílů spjatých s existencí socialistických tříd a tím i ve svých důsledcích popírají vedoucí úlohu dělnické třídy a její komunistické strany v socialistickém společenském systému. Tím, že nezkoumají sociální strukturu jako strukturu třídně sociální (do značné míry tento přístup přímo odmítají jako vulgární třídně ekonomický redukcionismus), vytvářejí takovýmto pojetím sociologický přístup k teorii konvergence sociálních systémů.

Tento proud podstatně ovlivňoval společenskovědní frontu. Provést

[5] Sociologický časopis 3/67, str. 331.
[6] Československá společnost, Bratislava 1969, str. 32.

důslednou teoreticko-metodologickou analýzu jeho východisek proto předpokládá její organické spojení s analýzou koncepcí, teorií a kategorií buržoazní sociologie v otázkách třídní a sociální struktury minimálně do té míry, do jaké se v československé sociologii projevily. Tím by bylo možné i v oblasti sociologie naplnit tu část rezoluce XIV. sjezdu KSČ ve vědě, která hovoří, že »pro její plné uplatnění jako nástroje třídního boje je nutno překonat důsledky elitářského pojetí vědy a revizionistické destrukce minulého období. Boj s revizionismem, buržoazními a maloburžoaznímí koncepcemi vést na základě rozvíjení teorie marxismu-leninismu.«

Nemarxistické koncepce, teorie a přístupy pro oblast třídní a sociální struktury nezasahují pouze úzce sociologicky chápaný rámec, nýbrž směřují podstatně proti celému systému marxismu-leninismu, jeho integrujícímu obsahu a funkci v diferenciačním procesu vědy. Nelze proto realizovat důslednou marxisticko-leninskou analýzu buržoazní, maloburžoazní a revizionistické destrukce a její překonání dalším rozvojem teorie marxismu-leninismu v oblasti třídní a sociální struktury bez vytvoření těmto přístupům i objektivní realitě adekvátních interdisciplinárních předpokladů. Tyto souvislosti předpokládají integrovat zejména aspekty filosofické, ekonomické, historické, sociologické i oblast trendů bezprostředního boje ideologických koncepcí v oblasti vědy — aspekty soudobého boje s antikomunismem a další, a jejich vzájemnou konfrontaci a potřebnou syntetizaci poznatků.

Rozsah i hloubka problematiky třídní a sociální struktury, spjaté s narůstáním vlivu revizionismu a buržoazní ideologie v teorii, její reálný kontext s vyústěním společenské krize na konci šedesátých let v ČSSR, potřeba důsledného překonání jejích následků v teoretické práci strany a společnosti vyžaduje i zvýšenou pozornost této problematice v odpovídajících teoretických pracovištích.

NOVÁ MYSL, č. 4/72, duben 1972, str.530. - 539.

NOVÁ MYSL, č. 4/72, duben 1972, str. 554. - 561. 13(113)XV

JAROMÍR POSPÍŠIL

Problémy základního výzkumu přírodních a technických věd

Jen zvolna a s velkými obtížemi se vymaňují pracovníci naší vědecké základny z letargie, která následovala po definitivní porážce pravicového vedení naší společnosti. Zvláště složitá je tato otázka v oblasti přírodních, technických, lékařských a zemědělských věd. Jestliže v oblasti společenských věd je ideologická (a s tím související politická) stránka hlavní součástí kvalifikace, má v experimentálních vědách tato otázka jiný charakter. A i řešení je složitější a zřejmě jinak náročné na čas i přístup. Přesto můžeme již dnes přehlédnout řadu významných faktů. Z rozhodujících pozic ve vedení naší vědy odešli ti, kteří stáli v čele pravicového pokusu o zvrat vývoje v naší společnosti, i ti, kteří nedokázali čelit pravici a často z oportunistických pozic jejímu vlivu propadli a stali se jejími platnými pomocníky. Ne všichni ještě pochopili hloubku své viny. V mase vědeckých pracovníků, kteří se nechali vmanévrovat do pozice povolného nástroje pravicových oportunistů, se sice postupně rozšiřuje okruh těch, kteří si dovedou přiznat nesprávnost svého postoje, ale zatím je málo těch, kteří si upřímně přejí tyto chyby účinně odčinit. Většinou se tito pracovníci stahují do své úzce odborné práce a tvrdí, že jí dokazují svůj vztah k socialismu.

Je to celkem přirozená reakce a netrpělivost by zde nebyla na místě. U některých pracovníků je příčinou určitá nejistota a ztráta sebedůvěry, vzniklá poznáním vlastních omylů. Na tyto pracovníky musíme nejdříve zaměřit svoji pozornost a pomoci jim při překonání těchto následků. Složitější práce je ovšem s těmi, kteří se stáhli do ulity odborné práce proto, že ještě dostatečně nechápou hloubku pravicového nebezpečí a tudíž i svoji třeba pasivní účast na krizi let 1968—1969. Ovšem práci s těmito všemi pracovníky se vyhnout nemůžeme a nemůžeme ji ani odkládat. Vědeckotechnická revoluce je realita dnešního třídně antagonistického světa. Na tomto poli, zdůraz-

na XXIV. sjezdu KSSS, bude svedena jedna z rozhodujících bitev mezi dvema světovými systémy — socialismem a kapitalismem — a i my do této bitvy musíme vstoupit s vyrovnanými řadami. Velkou příležitostí k této práci je právě probíhající analýza situace v jednotlivých oblastech naší vědy. Jejím základem je Poučení z krizového vývoje. Při tom však nemůžeme rozvoj naší vědecké základny zastavit. Jakékoliv zdržení ve vědě, která se dnes tak rychle rozvíjí, by mělo těžké následky. K odčinění ztráty jednoho roku vývoje vědy by bylo třeba i několika let. To znamená, že i při těchto složitých podmínkách musíme neustále zvyšovat kvalitu vědecké práce. Není to věc nemožná. Hluboké socialistické uvědomění převážné většiny naší vědecké inteligence, budované více než 20 let, i když krizovým obdobím vážně narušené, je tím základem, na němž můžeme stavět. Konečně usnesení XIV. sjezdu naší strany nám další úkoly staví zcela jednoznačně.

Nástroje řízení rozvoje vědy

Jedním z hlavních nástrojů v řízení vědy je *státní plán základního výzkumu*. Může být jistou náhradou této oblasti, že státní plán nepřestal fungovat ani v kritických letech 1968—1969. I když došlo k jeho narušení, v oblasti přírodních a technických věd zůstal základem pro rozvoj jednotlivých oborů a vykazovaly se výsledky plnění. Proto bylo možno v poslední době přistoupit ke kvalitativně lepšímu systému. Zatímco dříve bylo možno vytknout státnímu plánu, že je sumarizací plánů a plánečků, ale i nápadů jednotlivých pracovníků, kteří je dovedli prosadit, dnešní plán základního výzkumu je tvořen jiným stylem. Především je vytčeno pouze osm programů. Těchto osm programů je zaměřeno na dosažení konkrétních cílů. Nad každým programem je ustavena rada programu, je nadresortní, složena z pracovníků různých resortů, kteří přímo na daném programu pracují. To, i jejich vysoká kvalifikace, zaručují, že programy budou udrženy v tom směru, v jakém byly osnovávány. Nebot samozřejmě ani nyní nechybí pokusy o zařazení nejrůznějších nápadů a myšlenek do rámce programu, často i násilně. Je totiž příznačné, a je to samozřejmě výsledek uplynulého vývoje, že státní plán má takovou autoritu mezi vědeckými pracovníky, že již sám fakt být zařazen v práci pro státní plán je poctou a uznáním vědecké kvalifikace. Nyní půjde o další upevnění funkce státního plánu. Je třeba, aby rady, i jejich další orgány a články řízení programů, získaly bezpečný rozhled a upevnily svou autoritu v řízení práce. Možnosti pro svoji práci mají především v ročním zpřesňování plánu. Jde však o to, aby se i mimo toto období nebály zásahů; tam, kde shledají slabiny, nebo dokonce nemožnost a bezcennost dalšího výzkumu, aby dokázaly výzkum zastavit, usměrnit, nebo přeorientovat. Je třeba zajistit, aby ve státním plánu byly jen úkoly jasné a perspektivní.

Dalším významným nástrojem řízení rozvoje vědy jsou *finance*. Pominuly již doby, kdy celkem mechanicky přibývaly nějaké ty miliony

každoročně v rozpočtu jednotlivých organizací a nikdo se neptal, co se s nimi stalo, jaký efekt měly. V minulých dvou letech však došlo dokonce k určitému snížení některých položek rozpočtů. Zkušenosti ukázaly, že určitým přerozdělením, úsporností a zkvalitněním využívání těchto financí nejen nedošlo ke snížení úrovně naší vědy, ani ohrožení jejího rozvoje, ale k jejímu zkvalitnění. Na vědeckých pracovištích se začalo počítat a hospodařit, což přispělo mj. k tomu, že odpovědní pracovníci si uvědomili svou skutečnou odpovědnost. A tak, jestliže letos úroveň jednotlivých položek ve finančním plánu proti minulému roku neklesá, na pracovištích se již pevně hospodaří a dobře se váží, na jaké účely se budou peníze vydávat. Nakonec i plánování cílů je přesnější a serióznější.

V souvislosti s tím se objevuje termín efektivnost naší vědy. Když bychom jej vyjádřili symbolem zlomku, kde v čitateli je počet výsledků vědy a ve jmenovateli počet uplatněných výsledků vědy, je jasné, že jmenovatel je závislý na schopnosti a ochotě praxe tyto výsledky přijímat. Nechce-li se věda dostat do stadia, kdy bude pouze zvětšovat čitatele, musí hledat též sama prostředky ke zvětšení jmenovatele, ať již zaměřením práce výběrem témat, nebo prosazováním nových výsledků. Prosazováním, k němuž musí vědci využít všech prostředků včetně svého společenského působení. To ovšem vyžaduje i kvalifikaci k tomuto působení.

Institucionální rozčlenění

Nejvýznačnější institucí v řízení i provádění základního výzkumu je Československá akademie věd, na Slovensku její integrální součást Slovenská akademie věd. Zákonem byla Akademii věd svěřena péče o státní plán základního výzkumu a v jejích pracovištích se řeší 55 % úkolů tohoto plánu. Akademie věd, která letos dovrší 20 let svého konání, byla budována podle sovětského vzoru. To bylo jistě jednou z příčin, že se stala terčem útoků protisovětských a protisocialistických živlů; tyto útoky vyvrcholily právě v roce 1968 jak ze strany pravicového vedení vysokoškolského výboru KSČ, tak i reakčních politiků, vědců a publicistů. Je příznačné, že tyto útoky ustaly, jakmile se akademie stala nejdříve útočištěm a zázemím a později i centrem pravicového oportunismu. Na půdě akademie vznikl tzv. Celoakademický výbor KSČ, který se stal nátlakovou skupinou a partnerem vysokoškolského výboru KSČ v protisovětských a protisocialistických štvanicích. Obdobnou funkci plnily i další orgány. V celé akademii se vytvářel psychologický i jiný nátlak na ty pracovníky, kteří zůstali věrni marxismu-leninismu a internacionalismu. Přesto toto jádro vytrvalo a vystoupilo na jaře 1969, bezprostředně po nástupu nového vedení strany. Koncem roku 1969 nastupuje nové vedení akademie, které zahájilo konsolidační proces v akademii samé. Jestliže dnes hodnotíme tento proces, musíme konstatovat, že i když nebyl ještě dokončen, jeho podstatná část byla provedena.

Čtvrtina úkolů státního plánu základního výzkumu je řešena v další instituci — na vysokých školách — a zbytek, tj. asi 20 %, v resortních výzkumných ústavech. Není úkolem tohoto článku hodnotit situaci v těchto oblastech a uvádíme je zde jen pro úplnost.

Problémy ideologické práce

Ideologická práce na vědeckých pracovištích je zaměřena na dvě základní oblasti: jednak je to upevňování materialistického přesvědčení vědců a jejich vedení ve správných metodologických zásadách vědecké práce, jednak upevnění socialistického myšlení vědce jako člena naší společnosti. Oba tyto směry ideologické práce, obsahově rozdílné, musí být v naprosté jednotě; narušení jedné vede k deformaci druhé stránky činnosti vědců. Toho jsme byli svědky v nedávném období, kdy řada pracovníků společenských věd, kteří se uchýlili od marxismu-leninismu ve své vědecké práci, nakonec vyvíjela kontrarevoluční aktivitu i v občanském životě.

Na mnohých místech panuje názor, že ideologická a politická diverze, která se projevila v letech 1968—1969, vnitřně zasáhla pouze oblast společenských věd, ale ve vědách přírodních, technických a podobných se projevila převážně jen činností jednotlivců, exponovaných v různých stranických a jiných funkcích; že ve vlastní vědecké činnosti se neprojevila. Skutečnost je však zcela jiná. A tato skutečnost je též důkazem, že ideologická práce má svůj význam i v těchto vědách, v nichž často je zdůrazňována objektivita poznatků i závěrů z nich vyvozovaných.

Rozebereme si to na jednom příkladě, vědách biologických a s nimi souvisejících částí věd zemědělských a lékařských. Ideologický ruch v těchto vědách byl pod přímým vlivem nevyjasněné a nekritické diskuse kolem některých teorií, které vedly již dávno před rokem 1968 ke kritickým jevům v biologii. Po známém vystoupení T. D. Lysenka na konferenci Všesvazové akademie zemědělských věd v roce 1948 přijala řada našich vedoucích osobností v biologických vědách zcela nekriticky a dogmaticky tyto názory a vytvořila kolem této problematiky nezdravé prostředí psychologického nátlaku vůči těm, kdo se k věci stavěli kriticky. Nutno říci, že i řada mladých a ne tak renomovaných biologů tyto závěry přijala a na jejich prosazování stavěla svou další kariéru vědeckou i společenskou. Nelze popřít i řadu diletantských zásahů z mimovědeckých pozic, ale ty nebyly rozhodující; uplatnily se jen tam, kde našly iniciátory a prosazovatele mezi vědci samými. Obdobná situace se vytvářela kolem některých dalších teorií. Když se pak v následujícím období projevila, zvláště v SSSR, ale i u nás, řada kritických přístupů k uvedeným teoriím, jež vyústila v ostrou polemiku a kritiku, často tíž pracovníci, kteří dříve nevědecké teorie tak prosazovali, je stejně obratně a nekriticky zavrhli. Současně však došlo k druhému extrému. Celé věci bylo použito k diskreditaci ideologické práce ve vědě a dále sovětské vědy a naše věda byla opět postupně orientována na Západ. A to i v oborech, kde i na

Západě jsou uznávané za centrum instituce v Sovětském svazu. Přitom řada vědeckých prací našich pracovníků byla na Západě vysoce hodnocena jen proto, že obsahovala dokonalou rešerši sovětské literatury, na Západě často též dostupné.

Na pracovištích vědy postupně ustávala ideologická práce a pokud existovala, byla zbavena třídně politického ostří. Tak jsme zde svědky procesu, který vyústil ve známých rysech vývoje naší vědy. Pod rouškou mezinárodní povahy vědy byla naše věda orientována na Západ. A to nejen pracovně, ale i výchovou nových vědeckých kádrů. Dosažení světové úrovně našich institucí a osob se hodnotilo podle ohlasu na Západě. V neposlední řadě je třeba připomenout přetahování nadějných vědeckých pracovníků do vědeckých ústavů na Západě, zvláště do USA, zneužívání vědců, vracejících se do vlasti z dlouhodobých pobytů, k ideologické diverzi. Je třeba vzít v úvahu, že po bouřlivém rozvoji naší vědeckovýzkumné základny se naše vědecké ústavy zaplnily mladými pracovníky, kteří byli tvárným materiálem, zvláště pak těch, kteří z kariéristických i jiných důvodů dovedli využívat všech prostředků a dostali se i do vrcholných vědeckých i společenských organizací a orgánů. Svoji roli zde sehráli i ti vědci, které zdědila naše společnost z buržoazní republiky, a které, v dobrém úmyslu, bodlala vyažit. Příčin ideologického rozvratu by bylo možno uvést řadu, tyto pokládáme za jedny z hlavních.

Proto jen obnovená marxisticko-leninská ideologická práce může na našich vědeckých pracovištích obnovit správný poměr vědeckých pracovníků nejen ke společnosti a jejím problémům, ale i k řešení otázek rozvoje vědy samé. Znovu si musíme připomínat, že soustavné školení a ideový boj s nesprávnými názory je jedinou zárukou dalšího rozvoje vědy v naší společnosti.

Ke vztahu vědy a praxe

Mnoho rozporů a nejasností bylo v otázkách poměru základního výzkumu a praxe. Hlavní rozpor, vyplývající z toho, že nebylo jasně řečeno, ve kterém momentu se věda nesmí odtrhnout od praxe, nakonec tkvěl i v tom, že nebylo užíváno pojmu praxe ve správném smyslu.

Všeobecně se uznává, že vědecké řešení problému má v podstatě tyto etapy: poznávací-gnoseologickou, po níž následuje vědecké zpracování těchto poznatků, jejich generalizace a vyvození zákonitostí a celý proces končí fází aplikační, tj. vypracováním způsobů využití, event. jejich variant.

Zůžíme-li pak pojem praxe na komplex společenské lidské činnosti, jak je v tomto případě obvykle chápán, již první etapa vědy — gnoseologická — může být od praxe vzdálená, i když vychází z objektivní reality.

Ani v dalších etapách se nemusí vliv společenské praktické činnosti ve vědě realizovat a věda může správně vycházet ze svého vlastního pohybu poznání.

Nakonec ani v poslední etapě, kdy se zpracovávají varianty využití, se nemusí hlediska praktické společenské činnosti přímo uplatnit; někdy se zde dostávají výsledky vědy s dosavadním stupněm této činnosti zdánlivě do rozporu, nebo jej předbíhají. Je pak záležitostí politického řízení, aby zvážilo tyto věci a rozhodlo o uplatnění výsledků vědy; zde potom plně nastupuje kritérium praxe v tom pravém smyslu slova.

Teze, že praxe je korektivem vědy, tedy platí v jejím celku, nikoliv v některé z etap a v některém z jejích úseků; uplatní se plně ve finálním stadiu, tj. aplikaci. Proto nemůže být hlediska praxe narušován proces, začínající vědeckým poznáním, přes tvůrčí zpracování problému až po aplikaci, ale teprve až proběhne tento proces, může být zpětně hodnocen. Tento proces může být v jednotlivých etapách posuzován hledisky metodologickými, navíc kvalifikovanými vědeckými sbory. Je posuzován z hlediska toho, jak se staví na dosavadních poznatcích a využívá-li je, a ověřuje-li si pochybnosti. Nedodržují-li se tyto zásady, škodíme vědě i praxi samé.

Na druhé straně to, že praxe je korektivem vědy a že jedině politickému posuzování a rozhodování přísluší poslední slovo v tomto procesu, vylučuje snahy po elitářském pojetí vědy.

Přitom politické rozhodování řeší právě finální stadium, uplatnění výsledků vědy v praxi; do samotného procesu předcházejících etap zasahuje nepřímo a rámcově, např. ekonomickou podporou perspektivních směrů, institucionálními formami apod. Pokus o přímé zavlečení politického rozhodování do předcházejících etap, jako tomu bylo v případě kolem Lysenkova vystoupení, kdy střet nehotových a praxí neověřených teorií měl být cestou politického rozhodování řešen, může skončit nezdarem.

Nakonec politické rozhodování, které musí být vědecké, i v institucionálním řízení svěřuje rozhodující slovo zkušeným a osvědčeným pracovníkům vědy.

Vztah vědy a praxe je problém velmi složitý, řešený zásadně klasiky marxismu-leninismu a v dalších detailech dodnes; prakticky každá situace vyžaduje pečlivé studium a citlivé řešení, jako je citlivá a složitá tato oblast.

Nikdo nemůže popřít, že praxe přináší pro vědu řadu poznání, podnětů a přímo přináší úkoly k řešení; jak na toto věda reaguje, je dáno společenskou odpovědností vědců, především těch, kteří stojí v čele řízení vědy.

Tak jen harmonický celek, kdy je věda zasazena na správné místo v celém komplexu společenské lidské činnosti, je zárukou správného poměru vědy a praxe. To je třeba mít na paměti, hodnotíme-li průběh plnění úkolů státního plánu základního výzkumu. To je též vůdčí princip postavení vědy ve vědeckotechnické revoluci.

Mezinárodní dělba práce ve vědě

XIV. sjezd KSČ postavil před naši vědu úkol rozvíjet ji v těsné součinnosti a integraci s vědou ostatních socialistických zemí, pře-

devším s vědou sovětskou. Tento úkol nezastihl naši vědeckou základnu nepřipravenou. Již koncem roku 1970, ale zvláště začátkem roku 1971, probíhala intenzívní jednání o integraci úkolů státního plánu základního výzkumu mezi Československou akademií věd a Akademií věd Sovětského svazu. Později došlo k jednáním i s dalšími akademiemi socialistických zemí. Tak došlo k tomu, že vládě předložený státní plán základního výzkumu již obsahoval integrační požadavky. Řada témat byla z něho vypuštěna, řada posílena, nebo dokonce nově vytýčena. To má samozřejmě za následek i vnitřní přesun kapacit v naší vědecké základně, zřizování nebo rušení řešitelských útvarů. Navíc již delší dobu se mezi akademiemi věd socialistických zemí uzavírály dvoustranné dohody o spolupráci. V minulém roce došlo ke kvalitativní změně. Koncem roku 1971 byla totiž podepsána dohoda o mnohostranné spolupráci akademií věd socialistických zemí. I když od podepsání této dohody uplynulo jen několik měsíců, již se rýsují nové formy spolupráce. V jednotlivých zemích vznikají centra práce v určitém oboru; je zřejmě otázkou času i další práce, kdy tato centra přerostou do mezinárodních ústavů, na nichž se budou podílet všechny zúčastněné země.

Samozřejmě budeme nadále pokračovat ve stycích i s jinými zeměmi. Přesto i zde je řada nejasností a problémů. Řada z nich vyplývá z nesprávného chápání pojmu světovosti vědy. Věda je v jistém slova smyslu světová. Dělá se, nebo přesněji dá se dělat, na celém světě. Vědu rozvíjejí socialistické i kapitalistické země. I rozvojové země kladou ve svých plánech rozvoje důraz na vědu a záleží na stupni vývoje výrobních sil dané země, na jakém stupni vědu rozvíjí.

Přitom kdekoli na světě mohou objektivně dojít ke stejnému poznání, ke stejnému objevu. Nezávisle na společenském řádu. Tedy vědecké poznání, pokud je správně interpretované, je samozřejmě světové.

Bylo by tudíž plýtváním silami, kdybychom na to nedbali a snažili se sami rozvíjet vědecké poznání, aniž bychom využívali toho, k čemu dojdou jinde ve světě — odtud nutnost komunikace. Ta však nemůže být jednosměrná. Abychom mohli přijímat poznatky světové vědy, musíme být na ni bezprostředně napojeni. Tok vědeckých informací musí být oběma směry.

Má to další výhodu — ověřování správnosti a úrovně našeho poznání. Proto i hodnotu např. publikací posuzujeme podle toho, jaký ohlas má ve světě. Toto kritérium však nesmí být samoúčelné. To by byla určitá forma pojmu »věda pro vědu«. Kritérium našich publikací podle ohlasu ve světě nesmí vést k tomu, abychom jej pokládali za jediný cíl své práce, ale prostředkem, kterým zkvalitňujeme naši vědu tak, aby snesla světové srovnání a tak se stala tím, čím má věda v socialistické společnosti být — jednou z rozhodujících sil vědeckotechnického rozvoje a významným pomocníkem dělnické třídy při uskutečňování jejího dějinného poslání — vybudování komunistické společnosti.

V řadách našich vědeckých pracovníků je tento úkol často opomíjen. Zůstávají stát právě na té poloviční cestě -- u toho světového ohlasu. A právě zde někde je rozhodující moment, odkud jedna cesta vede k internacionalismu a jedna cesta ke kosmopolitismu.

K teorii elit

Nesprávná interpretace pojmu světovosti vědy má svůj podíl i na vzniku teorie elit. V minulosti často některými našimi předními funkcionáři akademie bylo zdůrazňováno, že naše věda musí přinášet svůj vklad světové vědě. Věda prý patří všemu lidstvu. A zcela se zapomínalo na to, že žijeme v třídně rozděleném světě. Že z této pokladnice světové vědy mohou čerpat jak socialistické země, tak i kapitalistické, včetně nejsilnějších — imperialistických. Tyto země mají značný ekonomický potenciál a v některých ohledech dovedou čerpat ze světové vědy lépe než zatím my. A právě z třídního charakteru státu pak jasně vyplývá, komu a čemu tato věda slouží. Podle teorie elit vědci tvoří zvláštní skupinu, jež je povznesena nad současné politické dění. Protože věda jde často za rámec dnešních možností uplatnění, vyvozuje se z toho, že vědci vidí dále do budoucnosti a mohou lépe a kvalifikovaněji udávat směr vývoje lidstva. Někteří dokonce tvrdí, že vědci jsou zodpovědni za další osudy lidstva a že oni mají k tomu převzít iniciativu. V projevech některých teoretiků tzv. světovosti vědy došlo i k odmítnutí pojmu třídně rozděleného světa a pokusu o sjednocení vědců na protimarxistických pozicích na základě kosmopolitické a stavovské příslušnosti. Polemika s teorií elit je jednoduchá, jakmile si věci definujeme ve správných pojmech a uplatníme-li známou tezi, že praxe je kritériem každé teorie. Marxisticko-leninská teorie nás učí, že dělnická třída je nositelem pokroku v sociálním boji a že jen ona ve spojení s rolnictvem a ostatními vrstvami obyvatelstva dokáže vyřešit ty nejožehavější problémy ve vývoji lidstva a nastolit nejspravedlivější řád — socialismus. A praxe, kdy tato teorie se realizuje v socialistické části světa, je důkazem její správnosti. Při tom není znám příklad, že by v některé zemi vědecká inteligence vyřešila základní sociální problémy. Právě naopak, stala se obvykle nástrojem vládnoucí třídy. Naopak tam, kde vědecká inteligence, uznávajíc vedoucí úlohu dělnické třídy, dá své síly k budování pokroku, tam dosáhne nejen úspěchu, ale získá i své správné místo ve společnosti.

NOVÁ MYSL, č. 4/72, duben 1972, str. 554. - 561.